

OILAVIY MUHITNING BOLA SHAXS RIVOJLANISHIGA PSIXOLOGIK TA’SIRI

Mamayusupova Iroda Xamidovna

Qo‘qon davlat universiteti. Psixologiya kafedrasida katta o‘qituvchisi p.f.n. PhD

irodamamayusupova7777@gmail.com

Tel: (91)1404247

Xolmirzayeva Mohinabonu Bekmirza qizi

Qo‘qon Davlat Universiteti,

Maktabgacha ta’lim yo‘nalishi, 2-kurs, 06-24-guruh talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.21192807>

Annotatsiya. Maqolada oilaviy muhitning bola shaxsi rivojlanishiga ko‘rsatadigan psixologik ta’siri, xususan, ota-ona tarbiya uslublarining bolaning mustaqillik, o‘z-o‘zini baholash va ijtimoiy moslashuv ko‘rsatkichlariga bog‘liqligi tahlil qilingan. Tadqiqotga 5–6 yoshli 40 nafar bola oilasi jalb etilib, so‘rovnoma va kuzatish metodlaridan foydalanildi. Natijalarga ko‘ra, demokratik tarbiya uslubi ustuvor bo‘lgan oilalarda bolalarning mustaqillik va o‘z-o‘zini ijobiy baholash darajasi yuqori, avtoritar hamda beparvo uslubdagi oilalarda esa xavotirlilik va agressivlik belgilari ko‘proq kuzatildi.

Kalit so‘zlar: oilaviy muhit, tarbiya uslubi, bola shaxsi, o‘z-o‘zini baholash, ijtimoiy moslashuv, ota-ona munosabati.

Аннотация. В статье анализируется психологическое влияние семейной среды на развитие личности ребёнка, в частности зависимость показателей самостоятельности, самооценки и социальной адаптации ребёнка от стиля родительского воспитания. В исследовании приняли участие семьи 40 детей 5–6 лет; использовались методы опроса и наблюдения. Результаты показали, что в семьях с преобладанием демократического стиля воспитания уровень самостоятельности и позитивной самооценки детей выше, тогда как в семьях с авторитарным и попустительским стилем чаще наблюдались признаки тревожности и агрессивности.

Ключевые слова: семейная среда, стиль воспитания, личность ребёнка, самооценка, социальная адаптация, детско-родительские отношения.

Abstract. The article analyzes the psychological influence of the family environment on a child's personality development, specifically the dependence of the child's independence, self-esteem, and social adaptation on parenting style. Families of 40 children aged 5–6 participated in the study; survey and observation methods were used. The results showed that in families with a predominantly democratic parenting style, children's independence and positive self-esteem were higher, while in families with authoritarian or neglectful styles, signs of anxiety and aggressiveness were more common.

Keywords: family environment, parenting style, child's personality, self-esteem, social adaptation, parent-child relationship.

Kirish

Oila — bolaning shaxs sifatida shakllanishidagi birlamchi va eng ta’sirchan ijtimoiy institut hisoblanadi. Aynan oilaviy muhitda bola ilk ijtimoiy tajribasini oladi, o‘zini va atrofdagilarni anglashni, munosabatlar madaniyatini, qadriyatlar tizimini o‘zlashtiradi. Ota-onaning tarbiya uslubi, oiladagi psixologik muhit va emotsional munosabatlar bolaning kelgusidagi shaxsiy sifatлари

— mustaqillik, o'ziga ishonch, ijtimoiy moslashuvchanlik yoki, aksincha, xavotirlilik va agressivlikka moyillikni belgilovchi asosiy omillardan biri bo'lib xizmat qiladi.

Bugungi kunda ijtimoiy hayot sur'atining tezlashishi, ota-onalarning bandligi ortishi hamda oilaviy tarbiya an'alarining o'zgarib borishi bola shaxsining sog'lom rivojlanishiga bo'lgan xavf omillarini kuchaytirmoqda. Shu sababli oilaviy muhitning bola shaxs rivojlanishiga psixologik ta'sirini ilmiy jihatdan o'rganish va bu borada ota-onalarga amaliy tavsiyalar ishlab chiqish dolzarb pedagogik-psixologik vazifa hisoblanadi.

Tadqiqotning maqsadi — turli tarbiya uslublariga ega oilalarda bola shaxsining asosiy ko'rsatkichlari (mustaqillik, o'z-o'zini baholash, ijtimoiy moslashuv)ning rivojlanish darajasini aniqlash va bog'liqlikni tahlil qilishdan iborat.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

J. Bolbinning bog'lanish (attachment) nazariyasiga ko'ra, bolaning ota-ona bilan ilk yillarda shakllangan emotsional bog'lanish sifati uning keyingi hayotidagi ishonch, xavfsizlik hissi va boshqalar bilan munosabat qurish qobiliyatiga asos soladi. D. Baumrind tomonidan ishlab chiqilgan tarbiya uslublari tipologiyasi (avtoritar, demokratik, liberal va beparvo) hozirgacha oila psixologiyasida eng ko'p qo'llaniladigan nazariy asoslardan biri bo'lib qolmoqda; unga ko'ra, demokratik uslub bolada mustaqillik va ijobiy o'z-o'zini anglashni eng samarali rivojlantiradi.

E. Erikson nazariyasida bolalik davridagi oilaviy munosabatlar bolaning “ishonch–ishonchsizlik” hamda “tashabbuskorlik–aybdorlik” kabi shaxsiy zidiyatlarni qay tarzda yechishiga bevosita ta'sir ko'rsatishi ta'kidlangan. L. Vigotskiyning ijtimoiy-madaniy nazariyasiga ko'ra esa, bola rivojlanishi kattalar — avvalo ota-ona — bilan muloqot orqali “yaqin rivojlanish zonasi” doirasida amalga oshadi, ya'ni oilaviy muhit bolaning nafaqat emotsional, balki kognitiv rivojlanishi uchun ham hal qiluvchi ahamiyatga ega.

O'zbek oila pedagogikasi va psixologiyasiga oid ishlarda milliy qadriyatlar, mahalla muhiti va ko'p bolali oila an'alarining bola tarbiyasidagi o'rni alohida ta'kidlanadi, biroq zamonaviy sharoitda tarbiya uslublarining bola shaxsi ko'rsatkichlariga ta'sirini empirik jihatdan o'rganuvchi tadqiqotlar hali yetarli emas, bu esa mazkur mavzuni dolzarb qilib qo'yadi.

Tadqiqot materiallari va metodologiyasi

Tadqiqot Qo'qon shahridagi maktabgacha ta'lim muassasalaridan birida tarbiyalanuvchi 5–6 yoshli 40 nafar bola oilasi ishtirokida o'tkazildi. Ota-onalarning tarbiya uslubini aniqlash uchun so'rovnoma (moslashtirilgan anketa), bolaning shaxsiy ko'rsatkichlarini baholash uchun esa tarbiyachi kuzatuvi va bolalar bilan sodda suhbat metodidan foydalanildi. Har bir oila tarbiya uslubi bo'yicha to'rt guruhga (demokratik, avtoritar, liberal, beparvo) ajratildi, so'ngra har bir guruhda bolaning mustaqillik, o'z-o'zini baholash va ijtimoiy moslashuv ko'rsatkichlari uch darajali shkala asosida baholandi.

Tadqiqot natijalari

Tadqiqot natijalari tarbiya uslubi bilan bolaning shaxsiy ko'rsatkichlari o'rtasida aniq bog'liqlik mavjudligini ko'rsatdi (1-jadval).

1-jadval

Tarbiya uslubi va bola shaxsi ko'rsatkichlarining o'zaro bog'liqligi

Tarbiya uslubi	Oilalar ulushi (%)	Bolada mustaqillik va o'z-o'zini baholash yuqori (%)	Bolada xavotirlilik/agressivlik belgilari (%)
Demokratik (hamkorlikka asoslangan)	42	78	12
Avtoritar (qattiq nazoratli)	27	38	46
Liberal (erkin, cheklovsiz)	18	35	33
Beparvo (past nazoratli)	13	20	58

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, demokratik tarbiya uslubi ustuvor bo'lgan oilalarda (42%) bolalarning 78% ida mustaqillik va o'z-o'zini ijobiy baholash yuqori darajada, xavotirlilik/agressivlik belgilari esa atigi 12% da qayd etilgan. Avtoritar va, ayniqsa, beparvo tarbiya uslubi ustuvor oilalarda bu nisbat teskari bo'lib, mos ravishda 46% va 58% bolalarda xavotirlilik yoki agressivlik belgilari kuzatildi.

Natijalarning muhokamasi

Olingan natijalar D. Baumrind tipologiyasi bilan mos kelib, demokratik, hamkorlikka asoslangan tarbiya uslubining bola shaxsini sog'lom rivojlantirishdagi ustunligini yana bir bor tasdiqladi. Avtoritar uslubdagi qattiq nazorat bolada mustaqil qaror qabul qilish tajribasini cheklab, o'z-o'zini past baholash va xavotirlilikka zamin yaratishi mumkin, beparvo uslub esa bolada xavfsizlik hissi yetishmasligi tufayli agressiv xulq-atvorni kuchaytirishi ehtimoli yuqori. Bu natijalar J. Bolbi va E. Eriksonning oilaviy munosabatlar bolaning ishonch va mustaqillik hissini shakllantirishdagi hal qiluvchi rolini yorituvchi nazariy qarashlarini amaliy jihatdan tasdiqlaydi.

Xulosa va tavsiyalar

Tadqiqot natijalari oilaviy muhit, xususan ota-ona tarbiya uslubining bola shaxsi rivojlanishiga sezilarli psixologik ta'sir ko'rsatishini isbotladi. Demokratik, hamkorlikka asoslangan munosabatlar bolada mustaqillik, ijobiy o'z-o'zini baholash va ijtimoiy moslashuvni rivojlantirishga xizmat qilsa, qattiq nazoratli yoki beparvo munosabatlar bolada xavotirlilik va agressivlik belgilarini kuchaytiradi.

Shu asosda quyidagi tavsiyalar ishlab chiqildi: 1) ota-onalar uchun bolalar bilan hamkorlikka asoslangan muloqot ko'nikmalarini rivojlantiruvchi ota-ona-pedagogik seminarlar tashkil etish; 2) maktabgacha ta'lim muassasalarida oilalar bilan individual maslahatlashuv ishini yo'lga qo'yish; 3) ota-onalarga bolaning mustaqilligini rag'batlantiruvchi, ammo aniq va izchil qoidalarga asoslangan tarbiya strategiyalarini tanishtirish.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Xamidovna, Mamayusupova Iroda va Mamayusupova I.X. "T.Lirining so'rovnomasi" "Shaxslararo munosabatlar diagnostikasi" metodologiyasi asosida o'smirlar o'rtasidagi konfliktlarning ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini o'rganish". Library Progress International 44.3 (2024): 16399-16407. https://scholar.google.ru/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=sZY1 zEAAAAJ&citation_for_view=sZY1 zEAAAAJ:4JMBOYKV nBMC

2. Mamayusupova, I. (2024). O'SGIRLARDA ZAMONAVIY IQTISODIYO'TI YO'LLARINI OLDINI OLISH BO'YICHA PSIXOLOGIK MASLAHATLAR. Zamonaviy fan va tadqiqotlar , 3 (6). https://scholar.google.ru/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=sZY1 zEAAAAJ&citation_for_view=sZY1 zEAAAAJ:R3hNpaxXUhUC
3. Mamayusupova I. TA'LIMNI TASHKILOT SHAKLLARI VA TURLARI //NRJ. – 2024. – T. 1. – Yo'q. 3. – 550-556-betlar. https://scholar.google.ru/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=sZY1 zEAAAAJ&citation_for_view=sZY1 zEAAAAJ:e5wmG9Sq2KIC
4. Mamayusupova, Iroda, Gulchehra Umurqulova, Dilrabo Abduxoliqova. “O'RTA TA'LIM MAKTABDA FIZIKA O'QITISHDA INTERFAOL USULLARDAN FOYDALANISHNING TA'SIRI”. Zamonaviy fan va tadqiqotlar 3.5 (2024): 851-856. https://scholar.google.ru/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=sZY1 zEAAAAJ&citation_for_view=sZY1 zEAAAAJ:TQgYirikUcIC
5. Mamayusupova I. X., Mirhayitova S. OILADA O 'SPIRIN YOSHLARGA BO 'LGAN NIZOLARNI KELIB CHIQISHINI OLDINI OLISHDA PSIXOLOGIK MASLAXATLAR //Inter education & global study. – 2024. – №. 4 (2). – C. 479-486. https://scholar.google.ru/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=sZY1 zEAAAAJ&cstart=20&pagesize=80&citation_for_view=sZY1 zEAAAAJ:Qo2XoVZTnwC
6. Xamidovna, Mamayusupova Iroda. “PEDAGOGIK TEXNOLOGIYA TUSHUNCHASI”. Xalqaro ilmiy tadqiqotchilar jurnali (IJSR) INDEXING 5.2 (2024): 503-505. https://scholar.google.ru/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=sZY1 zEAAAAJ&cstart=20&pagesize=80&citation_for_view=sZY1 zEAAAAJ:HDshCWvjkbEC
7. Mamayusupova I., Umurqulova G., Abduxoliqova D. O'RTA TA'LIM MAKTABDA FIZIKA FANINI O'QITISHDA INTERFAOL USULLARDAN FOYDALANISHNING TA'SIRI //Zamonaviy fan va tadqiqotlar. – 2024. – T. 3. – Yo'q. 5. – 851-856-
8. https://scholar.google.ru/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=sZY1 zEAAAAJ&citation_for_view=sZY1 zEAAAAJ:3fE2CSJIrl
9. Мамаюсупова, И. Х. (2025). СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ К ПСИХОЛОГИЧЕСКОМУ СОПРОВОЖДЕНИЮ ПОДРОСТКОВ С ТРУДНЫМ ВОСПИТАНИЕМ. *Advances in Science and Education*, 1(11), 52-55.
10. <https://science-education.uz/index.php/journal/article/view/220>
11. Khamidovna, M. I. (2024). T. Leary's Questionnaire" Diagnosis of Interpersonal Relationships" Study of the Socio-Psychological Characteristics of Conflicts among Adolescents Based on the Methodology. *Library of Progress-Library Science, Information Technology & Computer*, 44(3).
12. <https://scholar.google.ru/scholar?oi=bibs&hl=ru&q=related:2ykgpys-FxsJ:scholar.google.com/>